

Annona

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2002

A kötet megjelenését a Pécsi Tudományegyetem Rektori Hivatala, Kiadói Bizottsága, Bölcsészettudományi Kara, Jakabhegyi úti Kollégiuma, BTK Hallgatói Önkormányzata, a Kékkúti Ásványvíz Rt. Alapítvány, a British American Tobacco, a Magyar Soros Alapítvány, az Oktatási Minisztérium – korábban: Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium, a Miniszterelnöki Hivatal és a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatta.

Válogatta, szerkesztette, az előszót írta:
Jankovits László, Vankó Annamária, Somogyi Judit

A tanulmányokat lektorálta: Boros János, Erős Ferenc, Gál Béla, Heidl György, Hetesi István, Kálmán C. György, Kappanyos András, Nagy Ilona, Orbán Jolán, P. Müller Péter, Weiss János.
Lelkiismeretes munkájukért ezúton is köszönetet mondunk.

© A szerzők, 2002
© A szerkesztők, 2002
Minden jog fenntartva.

Tartalom

Részlet egy levélből	7
Előszó	9
Leiszter Attila: Nüsszai Szent Gergely időszemléletéről és Történelemfölfogásáról	11
Németh Csaba: „Mensa igitur, scriptura” Középkori egzegézis és izomorfia.	31
Lengvári István: A lussoniumi gabonavermek mint a késő-római gazdálkodás emlékei	49
Varga Szabolcs: Egy Mohács után felemelkedett nemesi család karrierjének kezdetei 1526–1541 között. A Devecseri Choronok.	58
Szommer Gábor: James Lancaster és az első angol utazások a Távols-Keletre	66
Varga Enikő: „A dolgok látképe” Polémiák a 17. századi németalföldi képi reprezentációról.	74
Somogyi Judit: Iratok a Somogy megyei vallási viszonyok történetéhez (1717–1723)	86
Kruzslicz Anita: A szintézis formái Schelling korai műveiben	105
Szívós Andrea: Magyarországi nőnevelés (1850–1888)	112
Vörös Andrea: A dualizmuskori Magyarország borkereskedelme, különös tekintettel az állami gazdaságpolitikára	124
Trombitás Judit: Transzformációk. Egy Turgenyev elbeszélés a gogoli és a puskini hagyományban.	133
Juhász Katalin: Szerkezeti és szemantikai párhuzamok Lev Tolsztoj: <i>Gazda és cseléd</i> és Puskin: <i>Ördögök</i> című művében	142
Györök Edina: Genealogikus vágy és reflexív transzformáció a koraromantikától Heideggerig	149

Katona Gábor: A heideggeri Sein zum Tode és Rorty metastabilitása	161
Danka István: A filozófia végeiről. Rorty és Habermas Hegel-fenomenje.	170
Böhm Gábor. Dekonstrukció: irodalom(elmélet) és/vagy filozófia?	175
Stachó László: Pszichológia és interdiszciplinaritás: beváltak-e Piaget régi jóslatai a lélektan jövőjéről?	194
Szabó Tímea: Jóra vágni? A pszichoanalízis etikai következményeiről.	200
Kiss Gábor Zoltán: A kritika feladata a legkülönbözőbb jelenkorokban. Az alkotó, és kritikus tevékenység megítélése Arnoldtól a formalizmus utánig.	205
Patonai Anikó Ágnes: Kaland a Formával: posztmodern, dráma, szintézis	216
Vankó Annamária: Erdély Miklós művészetelméletének néhány kulcsfogalma	223
Besze Barbara: A hős Pepin és társai, avagy a <i>hetvenkedő katona</i> toposza	236
Vári György: A kísértetről. Marxtól Mózesig.	254
Gábor Lívia. Gilles Deleuze – Film és filozófia.	266
Csekő Csilla: Vegetarianizmus – táplálkozásnéprajzi szempontból. Egy család vegetáriánus táplálkozása. (Esettanulmány)	273
Gergely Erzsébet: Válságban az egyház. Valóban válságos a római katolikus egyház helyzete?	287
Horváth Gergő: A Folklor folklórjának néhány vonása – kutatás szelet	296
A Szakkollégium tagjai (1993–2002)	305
A Szakkollégium meghívott előadóinak előadásai (1993–2002)	309
A Szakkollégium tagjainak előadásai (1993–2002)	314
A Szakkollégium tagjainak OTDK eredményei	321

Besze Barbara

A hős Pepin és társai avagy a *hetvenkedő katona* toposza

„Mert hősi jellem, az van készletében, –
Hisz hőst minálunk lenni nem nehéz
Ki löport sem szagolt tán életében
Asztal körül, ha kell, mind nagy vitéz.”

(Arany László: *A délibábok hőse*)

„Conticuere omnes, intentique ora tenebant”
(Vergilius)

I. Bevezető

Bohumil Hrabal műveiben számos visszatérő motívummal, ismerős történettel, illetve újra és újra felbukkanó alakokkal találkozunk. Az olyannyira ismerőssé vált *apa*, az *anya*, az *ifjú forgalmista* alakmásai mellett többször felbukkan a mindig nagyotmondó, az osztrák–magyar monarchia isonzói hősének szerepében tetszelgő Pepin bácsi. A veterán katona jól ismert jelleme irodalomtipológiai alak: az antik irodalmi hagyományban gyökerező *miles gloriosus* (a hetvenkedő katona).

E vizsgálat kísérletet tesz a hetvenkedő katona, mint irodalomtipológiai eset több-szemponstú megközelítésére.

Dolgozatom első részében a hetvenkedés szociálpszichológiai tapasztalatban meglévő magyarázatát keresem. Ki a hetvenkedő? Melyek a hetvenkedés pszichológiai tényezői? Mi lehet a magyarázata? Van-e, lehet-e a hetvenkedésnek a társadalmi érintkezésben betöltött szerepe?

A második részben a legfontosabb forrásokat megemlítő, elemző-összehasonlító irodalomtörténeti áttekintésre kerül sor. Ezek alapján itt kísérlem meg a típus fő karakterjegyei-nek vázlatos összefoglalását.

Dolgozatom következő részében a konkrét Hrabal-figura attitűdjeinek meghatározásával foglalkozom. Annak megválaszolásához, hogy Pepin milyen karakterjegyekkel rendelkezik, s hogy ezen sajátosságok hogyan hozhatók összefüggésbe más irodalmi jelenségekkel, a következők átgondolása nyújthat segítséget: mennyiben beszélhetünk a „sörgyári tetralógia” Pepinje illetve a *Táncórák idősebbeknek és haladóknak* című novella megnevezetlen történetmondójának azonosságáról? Melyek a visszatérő Pepin-mondások, s mennyiben egyeztetethetők össze a tipológiai *miles gloriosus* úgyszintén tipológiai rendbe sorolható, újból és újból elhangzó, karakterjegyeit csak erősítő dicsekvéseivel, nagyzólásaival?

A dolgozat befejező részében ezen szempontokat a „Pepin-jelenségre” alkalmazva komparatív elemzések következnek, melyek során megpróbálom bebizonyítani, hogy Pepin is egyfajta *miles gloriosus*: a huszadik századi cseh irodalomban a hetvenkedő egyik különleges, de jól felismerhető alakját képviseli.

II. Pepin

Pepin „bácsi”, e vizsgálat központi alakja, Hrabal műveinek egyik legtöbbször előforduló, már-már tipikus hőse, aki – Hrabal írásainak természetéből adódóan – inkább a retrospektív művekben szerepel.

Alakja legmarkánsabban az úgynevezett sörgyári tetralógia (*Sörgyári capriccio*,¹ *Díszgyász*,² *Harlekin milliói*,³ illetve *A városka, ahol megállt az idő*⁴), illetve – nevének említése nélkül szerepelve a *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*⁵ című kötetekben körvonalazható. Történeteiből – amelyeket hol „önálló” előadásaiból (*Táncórák...*), hol a narrátor segítségével ismerünk meg (a négy „sörgyári” mű) – kiderül, hogy korábban az osztrák–magyar monarchia hadseregében szolgált, mialatt számos haditettet hajtott végre; megnyerő külsejével el tudta csábítani „Európa legelőkelőbb szépségeit”⁶ is, kiváló suszter szakértelmével pedig a lábbelik előkelő megrendelőit vonzotta.⁷ „Én mindenütt dicséretet kaptam!” – hangoztatja többször – ám a bátyjával, Francínna, valamint más sörgyári dolgozókkal folytatott beszélgetéseiből kiderül; mindennek csak a töredéke, vagy még az sem igaz (hiszen hangzatos kijelentéseit követően a hallottak cáfolata is azonnal, vagy nem sokkal később elhangzik). Mindez azonban nem lehet bizonyíték arra, hogy Pepin történetei kitalált mesék csupán – főleg, ha a *Táncórák...* elbeszélőjére gondolunk, aki előtt a hallgatóság explicit nem jelenik meg. Felmerül a kérdés, mi volt ezekkel a történetekkel Pepin célja – ha volt egyáltalán? Milyen magyarázatokkal élhet a lélektan a hetvenkedés egyes (szórakoztatástól a patológikus nagyotmondásig említhető) eseteire alkalmazva? Ezekre a kérdésekre próbál választ keresni a következő fejezet.

III. Szociálpszichológiai gyökerek

A személyiség és annak a társadalmi szerephez való viszonya a szociálpszichológia alapkérdése. Ámbár a dolgozatnak fontos része a társadalmi beilleszkedéshez szükséges motivációk fogalmi kérdésköre, a szocializálódás problematikájához csupán a témához legszorosabban kötődő fogalmak révén szeretnék magyarázatot fűzni.

A különféle társadalmi szituációkban az egyes emberek különböző szerepeket alakítanak. Köztudott, hogy a szociológiai terminológiában használatos *szerep* a társadalmi viszo-

¹ Bohumil Hrabal: *Sörgyári capriccio*. In: uő: *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*. Európa, Budapest, 1994.

² Uő: *Díszgyász*. Európa, Budapest, 1981.

³ Uő: *Harlekin milliói*. Európa, Budapest, 1990. Itt jegyzem meg, hogy jelen dolgozat ezzel a kötettel nem foglalkozik részletesen, mivel itt Pepin bár szerepel, de már csak mint magatehetetlen öregúr, alig szólal meg.

⁴ Uő: *A városka, ahol megállt az idő*. Európa, Budapest, 1996.

⁵ Uő: *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*. Feltételezésem szerint az elbeszélő e monológban meg nem nevezett alakja bizonyos, itt nem részletezett jegyek alapján a más esetben konkrét névvel ellátott Pepin bácsi.

⁶ Uo.: 40.

⁷ V.ö. uo.: 16.

nyulások meghatározásán kívül az egyéni személyiségfejlődés kialakulásában is az egyik kulcsfogalom: „a biztonságot nyújtó, a személyiségnek megfelelő szerep nemcsak társadalmi funkciót elégít ki, hanem egyben személyes igényt is. A kettő egybetartozik, meghatározza, fokozza, színezi egymást.”⁸ A szocializáció processzusának egyik alapvető része a szerepelvárás: szerepekbe helyezkedve a másik személytől is elvárom, hogy szerepének megfelelően vegyen részt a társadalmi situációkban. Amennyiben szerepét nem az elvárt módon „alakítja”, annak oka egyrészt egyéni tulajdonságokban keresendő. Ezek a tulajdonságok – Paul Secord és Carl Backman szerint – három osztályba sorolhatók: 1) „a szereplőből hiányozhatnak bizonyos képességek és tulajdonságok, amelyekre szükség lenne a szóban forgó szerepekhez”; 2) „önmagáról alkotott képe ellentétes lehet a többiek által vele szemben támasztott szerepelvárásokkal”; 3) „Végül lehetnek olyan attitűdjei és szükségletei, amelyek gátolják egy bizonyos szerep ellátásában”.⁹ Bár a fenti jegyek nem függetlenek és nem különíthetők el teljesen egymástól, a másodikként említett, énkép – szerepelvárás oppozíciója tűnik a hetvenkedés mint szociális attitűd alapvető okozójának.

Az a tény, hogy énképem ellentétes lehet a másoknak rólam alkotott képével, illetve annak a képnek a szerepelvárásaival, a szocializálódás során még módosulhat – s így *identifikációs egyensúlyra való törekvésről* beszélhetünk, hiszen: „Sikeres szocializáció során egyensúlyképes énidentitás alakul ki.”¹⁰ Secord és társa az identifikációs folyamat fontosságát hangsúlyozza: „Mihelyt az ember kiválasztotta modelljeit, megtanulja, hogy úgy lássa saját magát, ahogyan elképzelése szerint ezek a modellek látják őt.”¹¹ A modellválasztás meghatározza tehát a viselkedésmódot, s az egyén többféleképpen választhatja meg modelljeit – ezek lehetnek *szimbolikusak*¹² – regény-, film-, stb. hősök, vagy a saját képzelőerő teremtményei,¹³ illetve létezhetnek *konkrét*, élő vagy valaha élt modellként. „E folyamatban gyakori jelenség az, hogy a modellkövető az utánzott tulajdonságot leválasztja a modell valóságos és teljes személyiségeiről, jelentőségében felduzzasztja, és valamilyen többletjelentéssel ruházza fel.”¹⁴ Az utánzó „nemcsak külső viselkedését modellezi hozzájuk igazodva, hanem ismereteiket és érzelmeiket is átveszi – lényegében átveszi a másik ember attitűdjét”.¹⁵ Az utánzás és azonosítás folyamatában, ahogyan Hankiss nevezi a tulajdonképeni modellkövetést, „az ember olykor rabjává tud válni egy [...] szimbolikus képzetekhez kötött emberképnek, évideálnak”.¹⁶ Ez a fajta hasonulási vágy „a gyökere azoknak a vágyteljesítő hazugságoknak is, amelyekkel az ember kifelé, a többiek felé is eljátszik, »elhazudik« egy áhított szerepet”.¹⁷

⁸ Mérei Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata*. Osiris, Budapest, 1996, 237.

⁹ Paul F. Secord – Carl W. Backman: *Szociálpszichológia*. Kossuth – Mezőgazdasági, Budapest, 1972, 424.

¹⁰ Kolozsi Béla: *Deviancia*. Gondolat, Budapest, 1992, 47.

¹¹ Secord – Backman: i. m.: 510.

¹² Lásd: Secord – Backman kifejezésével: „szimbolikus modellek”. Uo.: 487.

¹³ Uo.

¹⁴ Hankiss Ágnes: *A bizalom anatómiája*. Magvető, Budapest, 1978, 33.

¹⁵ Secord – Backman: i. m.: 510.

¹⁶ Hankiss: i. m.: 34.

¹⁷ Uo.: 34. Dér Katalin a következőket írja Plautus hőséről: „[Pyrgopolinices] egy összefüggő második ént épít fel magában, a tökéletes katona vágyképét, és el is hiszi, hogy ő maga olyan, mint a vágykép.

A vágyteljesítő hazugságokkal pedig eljutottunk témánk kiinduló feltevéséhez: maga a hetvenkedés öncsaláson, önhazugságon alapul, minek következtében torz önkép alakul ki a személyiségben. Erdős Ágnes az „interakciós szabadság” mint hazugságfajta mellett kiemeli a „személyiség szabadságát”, amely hazugsággal „az embert, ha időlegesen is, kiemeli a realitásból”,¹⁸ illetve: „feloldoz történetünk és adottságaink kényszerítő hatása alól”, és – „legalábbis a hazugság szimbolikus szintjén – olyan tulajdonságokhoz juttat bennünket [...], amelyekkel a valóságban nem rendelkezünk”.¹⁹ A vágyteljesítő hazugság azonban nem lebecsülendő, lényeges részt képez az öntudatosuló én kialakulásának folyamatában: „magában rejti annak a lehetőségét, hogy a szerepjátékban kipróbált és megélt szerephez végül hozzáidomul, felnő maga a valóságos Én”.²⁰ A szerephazugság mindaddig társadalmilag elfogadott dolog, amíg nem torzul patológiás esetté.²¹ Az énképtorzulás egyik legfőbb oka tehát a „túlélési stratégia” kényszeréből elkövetett „tartós önáltatásban” rejlik, amely személyiségtől függően többféle levezetést implikál.²²

A hazugságfajták közül az „offenzív hazugság”-fajta (Hankiss) tartom témámhoz közelebb állónak: lévén a hetvenkedés kommunikatív attitűd, melynek lényege a verbális tettetés, mások bizalmának megnyerése, hogy elhiggyék a hetvenkedő szájából elhangzottakat. Hankiss Ágnes könyvében a szélhámosság jegyeivel operál; annak *megettévesztő jelrendszere*hez sorolva, a tartalmi stratagémák mellett, a *művelési stratagémákat*. Ebbe a kategóriába tartozik véleménye szerint a *Meseszövés stratagéma*, mely akkor hat igazán, ha a hitelesítés okán „minél több irreleváns, apró részletet”²³ tartalmaz a szélhámos meséje.

Kétségtelen, hogy a részletezésnek a hetvenkedés aktusában is nagy szerepe van, ám meg kell tudnunk különböztetni a hetvenkedés és a szélhámosság attitűdjeit. Az közismert és

Ez határozza meg mint felettes én egész magatartását, és a rögeszméjén kívüli dolgok el sem jutnak a tudatáig. A hetvenkedő egy ember önképe és valóságos énje közötti ellentét komédiája, az önértékelés kóros elváltozásának kórisméje.” Dér Katalin: *Plautus világa*. Európa, Budapest, 1989, 166.

¹⁸ Erdős Ágnes: A hazugság ambivalenciája. *Valóság* 1973/1. 53.

¹⁹ Hankiss: i.m.: 33.

²⁰ Uo.: 34.

²¹ Uo. Christopher Lasch az önimádó pszichikai vizsgálatok a pszichoanalízis terminusaival fejt ki erről véleményét: „A másokról alkotott internalizált képzeteket már korán a tudattalanba temetjük, s egyben önképzetetté alakítjuk. Ha a későbbi tapasztalat nem minősíti át ezeket az elemeket és a valóság elemeit nem építi be a szülőkről alkotott archaikus fantáziaképekbe, akkor a gyermek nehezen tud majd különbséget tenni én-képzetei és az énen kívüli tárgyvilág között. A képzetek összeolvadnak, mintegy védőgátat emelve az én és a tárgyak rossz reprezentációi elé, melyek viszont egy durva, büntető fölöttes énen olvadnak össze.” Christopher Lasch: *Az önimádat társadalma*. Európa, Budapest, 1996, 70. Otto Kernberg (idézi: Lasch: i.m.: 71.) „vak optimizmusnak” nevezi az önimádó (esetünkben: gyermek) „túlélési taktikáját”, s ezzel a „rossz én- és tárgyképzetek kivetítése egy veszélyes, fenyegető tárgyvilágot állandósít. Védekezésként a gyerek felhasznál minden jó én-képzetet, és megalomániás, ideális én-képzeteket épít”.

²² Érdemes idézni Erdős Ágnes egy, a pszichopatológiából vett példáját: „a neurotikus betegek, akik tulajdonképpen egyfajta »defenzív hazugságba«, az elfojtásba betegedtek bele, gyötrődve, feszülten, kínlódva élnek; míg az olyan pszichopaták, akiknek életvezetése offenzív hazugságok szövedéke, többnyire kiváló közérzettel élnek a világban. A hazugság tehát a neurotikust a túlszocializáltság, a pszichopatát pedig az antiszocializáltság irányába torzítja el”. Erdős: i.m.: 55.

²³ Hankiss: i.m.: 83.

elfogadott tény, hogy a szélhámos *tudatosan mások kárára* hazudik; a hetvenkedő, nagyzólvizszont inkább önnön magát csapja be, ami, mint láthatjuk, saját személyiségének, személyiségképeének torzulásához vezethet – mások különösebb megkárosítása *nélkül*. További jelentős különbség a két típus közönséghez való viszonya: a hetvenkedő alapigénye – mint majd később még látni fogjuk – a hallgatóság, míg a szélhámos esetében ez nem így van.

A társadalompszichikai vizsgálódás annyiban volt segítségünkre, amennyiben magyarázatot próbált adni egy olyan *általános* viselkedésbeli attitűdre, amely az irodalomban is számtalan mű megalkotására készítette a szerzőket. Az irodalmi hagyományban ezek a jegyek – a hetvenkedés attribútumai – legmarkánsabban a *katona-típusnál* jelentkeznek. Milyen főbb változatok lehetségesek az irodalmi hagyományban? Az átdolgozások, önvallomások és irodalmi értékekkel is bíró társadalomkritikai eszme-futtatások mögött fellelhető *miles gloriosus* legalapvetőbb jelenségeit próbálom meg bemutatni dolgozatom következő nagyobb részében.

IV. Irodalmi hetvenkedők

A *miles gloriosus*-toposz irodalomtörténetben élő hagyományának szemrevételezésénél célunk nem az, hogy minden fellelhető anyag leltározásával, vagy ezen adatokból kiindulva a toposz filológiai szintű vizsgálódásaiból szűrjünk le messzemenő következtetéseket, hanem az, hogy egy olyan tipológiai vázat adjunk, amely elégséges bizonyító erővel rendelkezik a Hrabal-olvasat *hetvenkedő katona*-toposzához. Így az egyes irodalomtörténeti korokat tárgyaló részben a toposzt az *általam reprezentatív*nek vélt esetek alapján vizsgálom meg. Ez a fejezet a következő irodalmi művekre (alakokra) támaszkodik elsősorban: Plautus: *A hetvenkedő katona* (Pyrgopolinices); Lukianosz: *Igaz történet* (a történetmondó); Ismeretlen szerző: *A hetvenkedő íjász*; Ismeretlen szerző: *Fenékkal fölfordult már ez széles világ*; Cervantes: *Don Quijote*; Bürger: *Münchhausen*; Corneille: *A hazug* (Dorante); Alarcón: *A kétép igazság* (Don García); Goldoni: *A hazug* (Lelio); Gogol: *A revizor* (Hlesztakov); Garai János: *Az obsitos*, Kodály Zoltán: *Háry János kalandozásai* (Háry János).

A toposz első irodalmi megjelenései

A hetvenkedő tipológiai vizsgálatok nem véletlen, hogy leginkább veterán katonákról, vagy nagy utazásokat megtett világljárókról van szó.²⁴ Egy kiszolgált katona, egy hazatérő tengerész vagy utazó, túl a különböző nehézségeken és távol az általa elbeszélte helyszíntől,

²⁴ Főként a katonaság presztízséhez tartozik hozzá szükségszerűen a bőbeszédű adomázgatás: „A katona ott is megkülönböztetett tisztelet tárgya, ahová a tisztú kaszinók és a fegyvelmi szabályok el nem hatolnak. Az ünnepre hazatérő katonával a falu apraja-nagyja boldog, ha kezét szoríthat. [...] *Ámde az erő és bátorság lélektani képe nem követeli meg szükségképpen a valóságos erőt és bátorságot, sőt, a valóságos erő és bátorság csak akkor tesz szert presztízsrre, ha egyben lélektani értéke is van.*” (Kiemelés tőlem. – B.B.) Leopold Lajos: *A presztízs*. Magvető, Budapest, 1987, 358–359.

illetve az esetleges leleplezőktől olyan történeteket is előadhat, amelyek csak részben, vagy egyáltalán nem, esetleg mással estek meg. A vizsgálni kívánt hősök azt a „hibát” követték el, hogy történeteiket olyan művészi fokon és olyan mértékű túlzásokkal sikerült előadniuk, amelyekkel már méltók arra, hogy irodalmi göröcső alá vegyük őket.

A toposz irodalomtörténeti vizsgálatok magától értetődő lenne elsőként a Plautus-darabba gondolni, amely tradicionálisan a *miles gloriosus*-toposz első, s a későbbi követők számára példaértékű forrása.

Ám Plautus népszerű drámáját megelőzően vegyük szemügyre magának Plautusnak a forrásait, az eszmei találkozási pontokat az elődök műveivel. A forráskutatás már csak azért is lényeges, mert a továbbiak komparatistikai vizsgálatában fontos szerepe van az „elődök” jellemrajzának.

Bár Plautus közvetlen forrását nem ismerjük, bizonyosra vehető, hogy – mint más drámai alkotásáról is kiderítették már – munkája egy ismeretlen görög tragédia átdolgozása,²⁵ amellyel a görög *újkomédia* hagyományát követi, római mezbe és környezetbe rejtve alakjait. Az újkomédia követését Plautus adott kora is megmagyarázza – az attikai korszak hasonló jellegzetességekkel bír, mint a második pun háború befejezéséhez közeledő római köztársaság: „az attikai újkomédia – idézi Dér Katalin Eduard Fraenkelt – egy beszűkült, kifinomult érzelmvilágú, választékos és egészében véve polgári társadalom művészete. Túl vannak már ezek az emberek a hősiességen [...] nagy tettekre nincs erejük, és nem hisznek igazán az emberi törekvések hatóerejében.”²⁶

Plautus eszmei elődje az attikai újkomédista Menandrosz lehetett, aki viszont Theophrasztosz tanítványa volt. Theophrasztosz pedig egy művében (*Jellemrajzok*) a „Hencegő” címszó alatt leírja a magát önnön képességeinél jóval többre becsülő, nemlétező háborús élményeket valószerűen, saját hősiességének fényében előadó veterán alakját: „útitársát menet közben annak hiteles történetével képesíti el, hogyan hadakozott Nagy Sándor vezetésével, milyen jó viszonyban volt vele, s mennyi berakásos serleget hozott a hadjáratból; [...] persze mindez üres fecsegés csupán, mert még egyetlen egyszer sem tette ki a lábát a városból”.²⁷

Anna Swiderkowna a hellénizmus korszakának tárgyalásakor mintegy kommentálja a fentieket: „Görögföldön csak úgy nyüzsögtek a kiszolgált katonák, gyakran még Nagy Sándor veteránjai is. Szívesen mesélgettek élményeikről, valóságos és kitalált hőstettekről. A fiatalok irigykedve hallgatták őket, az idősebbek vonogatták a vállukat, és buzgón állították, hogy minden háborús história pusztá koholmány és üres hetvenkedés. Ezért lett a hetvenkedő katona a komédiák kedvelt figurája.”²⁸

Az európai irodalomban²⁹ az i.e. 4. században élt Antiphanész képtelen történetei tekinthetők a hazugságtörténetek forrásainak. Apiszta (*Hihetetlen dolgok*) című művében

²⁵ Dér: i.m.: 9.

²⁶ Uo.: 11.

²⁷ Anna Swiderkowna: *A hellénizmus kultúrája*. Gondolat, Budapest, 1981, 26.

²⁸ Swiderkowna: i.m.: 26.

²⁹ Csak az említés erejéig térek ki a hazugságtörténetek ismert legkorábbi, nem európai előzményeire: i.e. 13. századból való az óegyiptomi *Igazság és hamisság története* című gyűjtemény; a héber irodalomban a műfaj képviselői: a *gazmá*, az *agadá* vagy a *haláhá*. I.sz. 400 körül írta a babilóniai Rabá bar bar Haná „többnyire csodás elemekkel fűszerezett, meghökkentő útikalandjait”, amelyek „a hitelesség

„fantáziára valló képtelenségeket, mesés történeteket írt meg”.³⁰ Az i. e. 3–2. század fordulóján pedig fellép Plautus, hogy népszerűsítse az újattikai komédiát.³¹ Pyrgopolinices jellemének ábrázolásában pontosan kimutatható a kor nagy vígjátékróinak törekvése – Dér szerint *A hetvenkedő katona* többek között azért kiváló teljesítmény, mert a korabeli visszás és bizonytalan helyzetet is jól érzékelteti, s mindemellett hősével egy „ellenvitézt”, „időtlen-né általánosított” antihőst teremtett.³² Plautus már klasszikusnak mondható figurája „[...] öntelt, pöffeszkedő, ostoba zsoldos, aki minden férfiúnál szebbnek, bátrabbnak, kívánatosabbnak hiszi magát, s önmagáról zengett dicshimnuszaihoz a jó falatért mindenre kész, hitvány, de jó eszű parazita-szolga szekundál”.³³ „A miles jellemében, ki azt hiszi, olyan szép is, nemcsak vitéz, mint Achill, a magabízott hiúság, vegyülve durva érzékiséggel, az ideg, mely az intrikát mozgásba veti.” – írja egy Dugonics-elemzés során Hahn Adolf a múlt század végén.³⁴ A továbbiakban e drámából, illetve Pyrgopolinices jelleméből kiindulva s azt más hetvenkedővel összehasonlítva vázolólok e típus attribútumait.

Plautust követi a 2. században élt Lukianosz *Igaz történetek* című utleírás-paródiájával. Lukianosz akár eszmei elődje is lehetett a Münchhausen báróról szóló történetek szerzőjének:³⁵ kalandjaik mesébe illőek, mellőznek mindenféle realitást; mégis van egy fontos különbség: Lukianosz láthatólag *explicit* paródiát ír: műve előszavában hosszú sorokat szentel hazudozó elődeinek, akik „összevissza meséltek állítólagos utazásaikról, kalandozásaikról”.³⁶ Lukianosz szerint a hazugságmondók ősenek Homérosz Odüsszeusza tekinthető, aki „Alkinoosz udvarában [...] csak úgy ontotta magából [...] a csodálatos elbeszéléseket az ostoba phaiakoknak”.³⁷ S most elődeihez hasonlóan ő maga is hazudni fog; nem áztatja az olvasót, nehogy „valamiképp egy szót is elhiggyenek az egészből”.³⁸ A kalandos út történetét tehát egy egészen más olvasói pozícióból fogadjuk be, szemben például Münchhausen báró egyéb kommentárt mellőző s az értékelést az olvasóra bízó hihetetlen kalandjaival.³⁹

kedvéért e szavakkal kezdődnek: [...] »személyesen láttam«. V.ö. Kákosy László – Raj Tamás: *Hazugságtörténet*. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*. 4. köt. Akadémiai, Budapest, 1975, 299–300.

³⁰ Kapitánffy István: *Antiphanész*. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*. 1. köt. Akadémiai, Budapest, 1970, 353.

³¹ „[...] Komédiáiban fel-felidézi a hadi dicsőség képeit, csakhogy a harc fennkölt kifejezései a vígjátékok kicsinyes szélhámosságainak leírásává stilizálódnak.” Dér: i. m.: 174–175.

³² V.ö. Dér: i. m.: 164.

³³ Falus Róbert: *Az antik világ irodalmi*. Gondolat, Budapest, 1976, 407.

³⁴ Hahn Adolf: *Bevezetés*. In: Dugonics András: *Tárházi*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1882, 8.

³⁵ „[...] kimutatták, hogy a Münchhausen-történetek egy része ókori eredetre tekinthet vissza – már Lukianosznál fel-felbukkan egy-egy vándor-mesemotívum, melyet a [...] hagyomány Münchhausen alakjának megmintázásánál, gazdagításánál felhasznál.” Ungvári Tamás: *Utószó*. In: G. A. Bürger: *Münchhausen kalandjai*. Móra, Budapest, 1958, 283.

³⁶ Lukianosz: *Igaz történetek*. In: Lukianosz *Összes Művei*. I. Magyar Helikon, Budapest, 1974, 618.

³⁷ Uo.: 618.

³⁸ Uo.

³⁹ V.ö. „Az olvasó [...] ha egyszer tudomásul veszi az író vallomását, hogy hazudik, kénytelen lemondani arról a jogáról, hogy az író felelősnek tekintse közléseinek igazságértékeiért.” Lasch: i. m.: 41.

Miles gloriosus a középkortól a felvilágosodásig

A középkori francia meséket és bohózatokat tartalmazó *Szamártestamentum* című gyűjteményben olvasható a *hetvenkedő íjásztól* szóló *farce*,⁴⁰ melynek hőse hasonló tulajdonságokkal „büszkélkedik”, mint Plautus Pyrgopolinicese. Érdekes idézni az íjász monológjából a legjellemzőbb sorokat – összevetve Pyrgopolinices, illetve szolgája, Artotrogus hasonló kijelentéseivel (zárójelben a felhasznált kötetek oldalszámái):⁴¹

1. a) Íjász: „Meg kell pukkadjak mérgemben, / Hogy nem lelek ellenfelet” (481.)
- b) Pyrgopolinices: „[...] meg akarom vigasztalni kardomat, / nehogy jajongjon és siránkozzék, amiért oly rég pihentetem.” (9.)
2. a) Íjász: „Egy apródtól se reszketek.” (481.)
- b) Artotrogus: „Ily hősnek Mars sem meri mondani magát.” (9.)
3. a) Íjász: „Öt angolt ejtettem rabul.” (9.)
- b) Artotrogus: „Cappadóciában az ötszáz katonát. [...]” (11.)
4. a) „Báró, márki harc után / Bámult az erőd udvarán” (482.) vagy: „Vasfazekuk levéve ám, / Födetlen fölvel tisztelnek, [...]” (482.)
- b) Pyrgopolinices: „Jó, ezt a napot a királynak szentelem.” (12.)
5. a) Íjász: „Fehérnép engem így sehol / Nem kérlelt, mint ők, amikor / Látták, hogy kedvem házukba visz.” (484.)
- b) Pyrgopolinices: „Mily terhes is, ha valaki túlgönyörű.” (12.)

A hasonló attitűd nyilván e néhány kiragadott részletből is érzékelhetővé vált. A *hetvenkedő íjász* szavai Pepin önvalomásainál is visszhangoznak majd.

A *Pajkos énekek* című magyar nyelvű versgyűjteményben olvashatunk egy, a fentebbihez csak részben hasonlító monológot: a kóbor diák által elmondott történethez⁴² Stoll Béla a következőket fűzi a *Jegyzetekben*: „Az első személyben előadott élményeik a korábbi ilyen jellegű darabok paródiái: kitalált kalandok, képtelen hazugságok.”⁴³ A dallamos versszakokból az országot jellemző súlyos helyzetről értesülünk – s a diák hogy a hazug uraságokat túlszárnyalja,⁴⁴ maga is hazug meséket költ. De, s itt kapcsolódunk a *Lukianos*znál elmondottakhoz, olvasása ismét egy olyan befogadói pozíciót indukál, amely lehetetlenné teszi, hogy higgyünk a képtelen meséknek. Íme egy rövid részlet: „Láttam oly halat is, az melynek gyomrában / Egy kegyetlen erdő vala tágosságban / Hogy háromszáz ember paripán jártában / Eleget nyulászott vala hamarjában. [...] / Mast olyat hazudok, kit magam sem hiszek, [...] / Láttam az Dunát is, hogy egyszer megégett, / Másutt ismét láttam olyan embe- reket, / Kik szélnél egyebet soha nem ettenek, / Egymásra köszönték az levegő eget.”⁴⁵

⁴⁰ Ismeretlen szerző: *A hetvenkedő íjász*. In: Lukácsi Sándor (vál.) – Lakits Pál (szerk.): *Szamártestamentum. Középkori mesék és bohózatok*. Helikon, Budapest, 1983, 479–492.

⁴¹ A felhasznált mű: Titus Maccius Plautus: *A hetvenkedő katona*. In: T. M. Plautus *Vígjátékai*. Budapest, Magyar Helikon, 1977, (Fordította: Devceveri Gábor).

⁴² Ismeretlen szerző: *Fenekkel fölfordult már ez széles világ*. In: Stoll Béla (szerk.): *Pajkos énekek*. Szépirodalmi, Budapest, 1984, 27–29.

⁴³ Stoll Béla: *Jegyzetek*. In: Uő (szerk.): i.m.: 229.

⁴⁴ V.ő. A hazugságversenyről elmondottakkal a Münchhausen báróról szóló részben.

⁴⁵ Ismeretlen szerző: *Fenekkel fölfordult már ez széles világ*. In: i.m.: 28–29.

Az, aki e képtelenségeket kitalálta, hasonló céllal tette, mint második századi római elődje. A hazudozás itt nem annyira a szociálpszichológiailag megmagyarázható attitűdből következik; inkább az elkeseredés szülötte: „Az ki igazat szól, bétörök az feje, / De ki hazudnyi tud, az ül asztalfére, [...] Miulta nem kezdek hazugságot szólnyi, / Az szám is nem kezdé tormás csukát ennyi”⁴⁶ – olvashatjuk a nem kevés maliciával előadott keservet. S mivel Lukianosz történetmondója és e 16. századi diák szándéka szerint paródiát alkotott, mondhatnánk, ők a szórakoztató hetvenkedők, akik csak a hallgatóságot szeretnék jobb kedélyre bírni. „Céljaikkal” majd a huszadik századi Pepin esetében találkozunk újra, akinek egyes megnyilvánulásaiából hasonló, a közönséghez való interaktív viszony, „kikacsintás” intenciózusságára következtethetünk.

Bár a történeti hagyomány kronológiai szempontjából idetartozna, Don Quijote alakjáról, különleges státusza miatt, később ejtünk szót.

Münchhausen báró

Münchhausen báró az egyik legnépszerűbb és „legbefolyásosabb” alak a hetvenkedők körében. Figurája szólásmondásokba került, történeteinek számtalan feldolgozása, s értelmezése ismeretes. Mennyire hasonlít a klasszikusnak számító figurákhoz, s miben tér el tőlük? Ez a fejezet ezekre a kérdésekre keres választ.

„[...] a szerencsés vadászt, a vakmerő tengerészt és hős katonát köztudomásúan az jellemzi, hogy az ügyesség, a jó szerencse és a lélekjelenlét sohasem hagyja el”⁴⁷ – kezd bele egy történetébe báró Münchhausen, s hallgatósága szájatva figyeli különös, furcsa kalandjait. Tudjuk, hogy a báró, Karl Friedrich Hieronymus Freiherr von Münchhausen valóban élt (1720–1799), német katonatiszt volt és szenvedélyes vadász. Visszavonulása után „barátait a legvalószínűtlenebb hadi-, vadász- és útikalandok elbeszélésével szórakoztatta”.⁴⁸ Rudolph Erich Raspe *Münchhausen kalandjainak* Londonban kiadott anekdotagyűjteményét Gottfried August Bürger dolgozta át, Raspe angol szövegeit fordítva vissza németre, s az átdolgozás – kiegészítés sikerességéről nem kell újfólag megemlékeznünk.

Történeti tény, hogy „a kis német fejedelemségek uralkodói nemegyszer gyarapították úgy a kincstárukat, hogy alattvalóikat katonának kiképezve, szabályosan eladták zsoldosnak a legkülönfélébb háborúskodó országokba”.⁴⁹ Kászonyi Ágota véleménye szerint „Münchhausen kalandjainak zöme egy efféle zsoldos keserves életéről számol be a fekete humor formájában”. Koncentrálva a hetvenkedés minőségének és miértjeinek vizsgálatára, ki kell emelnünk Kunszery Gyula megállapításait: „[Münchhausen] fantasztikus elbeszéléseiben nem azért hazudott, hogy másokat megtévevessen, hanem csak azért, hogy önmagát és

⁴⁶ Stoll: i.m.: 229.

⁴⁷ Gottfried August Bürger: *Münchhausen kalandjai*. Móra, Budapest, 1958.

⁴⁸ Kászonyi Ágota: *Münchhausen, Karl Friedrich Hieronymus Freiherr von*. In: (Király István főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*. 8. köt. Akadémiai, Budapest, 1982, 707.

⁴⁹ Uo.: 707.

hallgatóit szórakoztassa”.⁵⁰ Max Mendheim a német kiadás bevezetőjében a „versengést” emeli ki Münchhausen és egy másik nagyotmondó között: ki tud nagyobbat mondani. A felek majd’ öltre mennek; a cél a másik felbőszítése minél nagyobb számárságok kitalációjával.⁵¹ Ungvári Tamás továbbmegy az értelmezésben: a pusztá szórakoztatáson és férfias versengésen túl *paródiát* lát Münchhausen szavaiban: „[Münchhausen] minél nagyozóbban beszél [...], annál inkább a karikatúra benyomását teszi ránk”.⁵² Hasonló véleményen van a *Münchhausen* 1979-es kiadásának névtelen előszóírója: „[...] nagyképű, kérkedő kortársait fantasztiikus föllentéseivel neveltségessé tette”.⁵³

Számos további interpretációs kérdést és lehetőséget vetnek fel ezek a vélemények. Hogyan lehetne értelmezni Münchhausen történeteit? Szórakoztató irodalom? Egyszerű kocsmai szópárbaj, a gazdag fantáziával bíró férfiak versenye? Vagy a „kiszolgáltatottság keserűsége” rejlene a báró fellengzős szavaiban? Netán egész történetmondása paródiája egyfajta létmódnak? Úgy vélem, a „Münchhausen-kérdés” mindezen interpretációs lehetőséget implikálja. A fenti értelmezések mellett Münchhausen személyiségében – eltekintve most attól az interpretációtól, amely a bárót olyan tipológiai alaknak tekintí, aki mintegy ötvözője a szájhagyományoknak⁵⁴ –, egy hasonlóan „skizofrén” egyént látunk (a „skizofrént” itt most a szó köznapri értelmében véve), mint amilyen Pyrgopolinices vagy a középkori *franc archer*, akikben énkép és énídeál szétválaszthatatlan egységgé olvadt. Számukra a nagyotmondás az életben maradáshoz szükségszerűen hozzátartozik: az élet problémáit tükröző és azokat megoldandó gyógyír; e hősök számára lételem, ahogyan lételeme lesz Pepinnek is.

A „nagyozolás” mint lételem mellett szükségeltetik számukra a *hallgatóság* jelenléte. Christopher Lasch szavai rátapintanak a narcisztikus hajlamú ember egyik legfőbb tulajdonságára: „az önímádó mások nélkül nem tudja ébren tartani önbecsülését” azaz: „nem tud létezni rajongó közönség nélkül”.⁵⁵ Fontos megállapítás ez, mert az a szituáció, amelyben

⁵⁰ Kunszery Gyula: Lügenbaron. *Nagyvilág* 1970/10. 1543.

⁵¹ „[...] wo der Erzähler nach einer recht tollen Lüge sich anscheinend über die Aufschneidereien anderer Reiseschilderer entrüftet und ganz ernsthaft behauptet, selbst nur die seine Wahrheit zu erzählen”. Max Mendheim: *Einleitung*. In: G. A. Bürger: *Münchhausens wunderbare Reisen und Abenteuer*. Universal Bibliothek 121.; Leipzig: Verlag von Philipp Reclam. é.n. 2.; V.ö. Huizinga véleményével: „A nemes ember erényét, bátorság, ügyesség, éles ész, bölcsesség vagy gazdagság és bőkezűség által bizonyíthatja be, vagy pedig versenyben történik ugyanez, a szó segítségével, úgyhogy még a mérközés előtt dicsérteti magát hírnökkel vagy saját szavaival magasztalja azt az erényt, amellyel ki óhajt tűnni ellenfele fölött. De a saját erény magasztalása önkéntelenül is az ellenfél leszólásába megy át.” Jan Huizinga: *Homo ludens*. Universum, Szeged, 1944, 74.

⁵² Ungvári Tamás: *Utószó*. In: Miguel de Saavedra Cervantes: *Don Quijote – Jonathan Swift: Gulliver Utazása Lilliputban – Gottfried August Bürger: Münchhausen báró kalandjai*. Móra, Budapest, 1962.

⁵³ Ismeretlen szerző: *Előszó*. In: G. A. Bürger: *Münchhausen vidám kalandjai*. (Átdolg.: Elena Chmelová) Mladé Létá Bratislava, – Móra, Budapest, 1979, 10.

⁵⁴ V.ö. Wolfgang von Wurzbach véleményét: „Die Geschichten, [...] zum besten gab, gehen durchwegs auf ältere Novellen- und Schwankbücher zurück, doch ist nicht anzunehmen, dass er selbst aus diesen Quellen schöpfte; er entnahm sie vielmehr der mündlichen Überlieferung, speziell dem Jagerlatein seines Leibjägers Rösemeyer.” (Kiemelés tölem. – B.B.) Wolfgang von Würzbach: *Gottfried August Bürger. Sein Leben und seine Werke.*; Leipzig: Dietrich'sche Vorlagsbuchhandlung, 1900, 271–272.

⁵⁵ Lasch: i.m.: 25.

Münchhausen asztaltársaság előtt mond nagyokat, ismétlődik meg majd Hárynál,⁵⁶ illetve a hallgatósághoz való feltétlen ragaszkodás jellemző Pyrgopolinicesre is: Artotrogus nélkül képtelen volna nagy tetteiről beszámolni; a parazita folyamatos jelenlétével és a tettek további nagyításával támasztja meg ezt a szituációt.⁵⁷ Artotrogus jelenléte feltételezi Pyrgopoliniceset, s viszont.

A sor majd folytatódik Pepinnel, akinek életét szintén meghatározza a nagy garral előadott önáltatás: az önillúziójának megteremtése és fenntartása érdekében szükséges dialogikus oda-visszacsatolás.

A dolgozat vizsgálati irányához mérten további példák felsorolása szükséges, melyek azonban elengedhetetlenül lényeges kategóriákat már nem implikálnak. Így a komparatistikai összefoglalás előtt még említést teszünk néhány kisebb, ám nem minden érdekesség nélküli hetvenkedőről, akik utalásként előfordulnak még Pepinnel kapcsolatban.

Montesquieu *Perzsa levelek* című levélregényében is szó esik egy veteránról; a szerző Theophraszosz jellemrajzához hasonlóan a legkarakteresebb vonásokat emeli ki az „öreg katona” leírásakor: „mindig hallgatósága előtt teszi emlékezetessé magát hőstetteinek végelethetetlen előadásával. Nem bírja elviselni, hogy a franciák olyan csatákat is megnyernek, amelyekben ő nem vett részt, vagy hogy olyan várostromot magasztaljanak, amelyben ő nem rohamozott; azt hiszi, oly nélkülözhetetlen a történelmünk számára, hogy egyszerűen az véget is ért ott, ahol ő befejezte; a néhány sebet amit kapott, úgy tekinti, mint az ország romlásának jeleit; [...]”.⁵⁸

A plautusi figura tovább-hagyományozódásának lehetünk tanúi Juan Ruiz de Alarcón *A kétes igazság*⁵⁹ című drámáját olvasva. A főhős, Don García a hetvenkedők jellemvonásaival – és ezzel együtt – gazdag fantáziával rendelkezik. A mű megihlette Pierre Corneille-t, aki az Előszavában említettekkel ellentétben nem Lope de Vegától, hanem Alarcóntól kölcsönözte magát a témát és formálta Dorantét Don Garcíához hasonlóvá *A hazug* című drámájában.⁶⁰ A hagyományozódás szempontjából nem elvetendő folytatás, hogy a népszerű alakot Corneille alapján nem sokkal később Carlo Goldoni is feldolgozta.⁶¹ A főhős minden esetben hazugsággal menti ki magát az őt fenyegető veszélyek elől. Egyetlen fegyvere a fantáziája, s hazugságaival olykor hasonló célt akar elérni (megleckéztetni a hazugokat), mint Lukianosz vagy mint – egyes értelmezések szerint – Münchhausen.⁶² A hetvenkedő

⁵⁶ Nem lehet véletlen a kifejezés: „háryjánoskodó Münchhausen”. Lásd például: Halász Előd: *A német irodalom története*. Gondolat, Budapest, 1987, 297. Miközben természetesen úgy lenne helyesebb, ha azt mondanánk: münchenhausenekedő Háry János.

⁵⁷ Amely szituációban: „[...] a kényes egyensúly fennmaradása attól függ, jól játssza-e szerepét az ápoló, Kenyérrágó”. Déry: i.m.: 169.

⁵⁸ Lásd Montesquieu: *Perzsa levelek*. Európa, Budapest, 1981, 107–108.

⁵⁹ Juan Ruiz de Alarcón: *A kétes igazság*. In: Benyhe János (vál. és szerk.): *Klasszikus spanyol drámák*. 1. köt. Magyar Helikon, Budapest, 1967.

⁶⁰ Pierre Corneille: *A hazug*. In: *Klasszikus francia drámák*. Corneille – Racine. Európa, Budapest, 1964.

⁶¹ Carlo Goldoni: *A hazug*. In: uő: *Vígjátékok*. Európa, Budapest, 1993.

⁶² „Nem tudod, mily nagyszerű az, hogyha egy szájhős fecseg, S nagy kevélyen elmesél egy Híres, pompás esetet. S én a száját úgy tömöm be, Hogy különbet mondok el, S ő a hírt magába fojtva Majd szétpukkad s elszelel”. Alarcón: i.m.: 912.

figurájára ismerhetünk rá Gogol *A revizor* című drámájában.⁶³ Hlesztakov, hasonlóan mint az eddig említettek, magában hordozza a nagyotmondók jellegzetességeit. „Hazudni annyira, mint a hazugságot az igazsághoz oly közel álló hangon, oly természetesen, oly naivsággal elmondani, ahogy (sic!) csak egyedül az igazságot magát lehet.” – írja az első *Revizor* – előadás kritikája kapcsán a szerző.⁶⁴ „Klesztakov (sic!) éppen nem csaló; neki nem kenyere a hazudozás; maga is elfeledi, hogy hazudik, és saját maga is majdnem elhiszi, amit beszél.”⁶⁵ Az egyes hetvenkedők jelleme más és más. Ez mutatkozik meg Bakcsi György szerint *A revizor* főhősében is: „Gogol [...] a hazudozás indoklásában döntő lépést tesz: Hlesztakov érdek nélkül, rögtönözve hazudik, csak magáért a hazugságért, mert a környezet az adott pillanatban ezt várja és fogadja el tőle”.⁶⁶

A 19. és a 20. századi világirodalom további hetvenkedők százait teremtette, akik között ott találjuk például John Steinbeck az *Édentől keletre* című regényéből Cyrust, aki Hlesztakovhoz hasonlóan „addig mesélgetett, míg végre maga is elhitte, hogy ott volt [ti. a csaták helyszínén]”,⁶⁷ nem sokkal később hatalmas karriert befutva mint a Köztársasági Nagy Hadsereg „fizetett titkára” működött.⁶⁸ Az (észak-amerikai) vágyteljesítő hazugságból az idők folyamán, igazságtartalom nélküli, „vágyteljesítő igazság” lett.

A toposz történeti áttekintésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül – a teljesség igénye nélkül – a magyar vonatkozásokat sem, ezért kis időre megállunk Hány János, a toposz egy a népi hagyományban kialakult, s immár klasszikussá vált figurájánál. Garai Jánosnak, mint Bürgernek Műnchhausen, megörökítésül élő példa szolgált; Hány János, huszár és szekszárdi fazekas valóban élt a XIX. század elején, még maga Garai is találkozott a meséiről elhíresült veteránnal, s a szerző hírnevét is a Hány-poéma alapozta meg. Amikor Kodály megzenésítette a verset, a szövegírók (Harsányi Zsolt és Paulini Béla) előtt a Garai-féle történetet vették alapul; ezt bővítették egy kissé, s írták színpadra, hogy aztán nagy sikerrel előadhasák 1926-ban.

Érdekes módon Kodály hasonlóképpen vélekedik Hányról, mint Hlesztakovról Gogol: „[Hány] nem hazudik: mesét teremt. Amit mond, sohasem történt meg, de ő átélte, tehát igazabb a valóságnál”.⁶⁹ Hősét Kodály nem azonosítja sem a *miles gloriosus*szal, sem Műnchhausennel: „olyan dolgokról beszél, amelyek nem valószínűek, de egyáltalán nem lehetetlenek”.⁷⁰ Heinrich K. Strohm, Kodály daljátékának egyik kritikusával ezzel szemben műnchhauseniádának titulálja a művet,⁷¹ és egy másik meg nem nevezett kritikus írásában is felmerül a hagyomány lehetősége: „mindenütt akadnak ilyen jóindulatú, ártalmatlan, ezen-

⁶³ Gogol: *A revizor*. Athenaeum – Kisfaludy Társaság, Budapest, 1875. (Fordította: Szentkirályi Albert)

⁶⁴ Uő: *Töredéke egy levélnek, melyet Gógoly a „Revisor” első előadása után intézett egy íróhoz*. In: uő: i.m.: 162.

⁶⁵ Uo.: 62

⁶⁶ Bakcsi György: *Utószó*. In: Gogol: i.m.: 278.

⁶⁷ John Steinbeck: *Édentől Keletre*. Európa, Budapest, 1972, 21.

⁶⁸ V.ö. Steinbeck: i. m.: 23.

⁶⁹ Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. (Sajtó alá rendezte: Bónis Ferenc.) Zeneműkiadó, Budapest, 1964, 483.

⁷⁰ Uo.:

⁷¹ Heinrich K. Strohm: *Kodály Hány Jánosa*. In: Breuer János (gyűjt., ford.): *Kodály-dokumentumok. I. Németország 1910-1944*. Zeneműkiadó, Budapest, 1976, 247.

közben hiú és dicsőségre vágyó Hány Jánosok, akik háborús hőstetteik elbeszélésekor öszszetévesztik a valóságot a költészettel”.⁷² S egy harmadik hozzászólás szintén megerősíteni látszik a német hagyományhoz való kapcsolódást (illetőleg az analógia lehetőségét). Dr. W. Kemp a nagysikerű aacheni bemutatót követően jegyzi meg: „a nagyzó veterán típusa általánosan elterjedt. Irodalmunkban ez a típus Bramarbas, Münchhausen néven ismert. Magyarországon Hány János személyében testesül meg”.⁷³ Már a korabeli kritikák is foglalkoztak tehát Hány személyével, s a hagyományhoz való kapcsolódás lehetőségével. Kodály véleményével ellentétben úgy vélem, az azonosítás, de legalábbis a komparatív elemzés lehetőségének gondolata egyáltalán nem lehetetlen, sőt, szükséges a hetvenkedő jellemvonásainak alábbi összefoglalásánál.

A hetvenkedők vizsgálatánál arra szorítkozhattunk, hogy csak a legjellemzőbb jegyek alapján hasonlítsuk össze őket. Részkonklúzióként felsoroljuk a hetvenkedés aktusának attribútumait, majd ezekből következtetünk általános tulajdonságokra. Az itt megemlített jellemzők nem vonatkoznak minden egyes hetvenkedő alakra egyöntetűen; az egyes utalásokat zárójelben tüntettem fel.

A hetvenkedés attribútumai:

1. **Vitéz katona:** a nagytmondó veterán tetteinek felsorolása általában önnön cselekedeteinek felnagyítása; hőstettek, vitézség, bátorság jellemzi a történetben szereplő hőst.
2. **Idegen:** messziről jött vándornak és/vagy hazatérő távoli utazónak adja ki magát. Mesélhet idegenként egy „új” hazában, családban (Dorante) és/vagy messzi országban átélt élményeit adja elő (Pyrgopolinices, „Pajkos diák”, Dorante, Münchhausen, Hány).
3. **Gazdag és nagylelkű:** segíti a rászorultakat, gáláns ajándékokkal hódítja a nőket (Dorante, Münchhausen).
4. **Szerény:** lemond a tetteiért kiérdemelt méltó jutalomról (Münchhausen, Hlesztakov, Pepin, Hány).
5. a) **Bölcs, tanult, művelt:** sok nyelven beszél, egyetemeken tanult, számos híres emberrel kapcsolatban áll (Dorante, Hlesztakov, de a *Táncórák*... Pepinje is ide tartozik).
b) **Szakértelme megátámadhatatlan:** Pepin, Münchhausen.
6. **Lovagias:** mindannyian módfelett gentleman-ek a nőkkel és általában a gyengékkel szemben, mint ahogyan vetélytársaikkal is.
7. **Jóképű:** talán csak Münchhausen öniróniája nem erősíti ezt meg.
8. **Népszerű:** felismerik az utcán, körülveszik; népszerűségét jelzi az is, hogy magas rangú tekintélyes emberek is szóba állnak vele.

Az itt felsorolt tulajdonságok alapján megrajzolhatjuk a „tökéletes katona/utazó”, „a tökéletes férfi” idealisztikus képét. A hetvenkedő karaktere tehát az alábbi tulajdonságjegykből tevődik össze:

- a) Nagyravágyó: a társadalmi elismertség (erkölcsi, vagyoni) utáni vágy motiválja;
- b) Gőgös, büszke: alapvető szellemi-testi hiányosságait, hibáit gőggel palástolja;
- c) Nagy mesemondó: az átlagosnál gazdagabb fantáziaerő és előadókészség jellemzi;

⁷² Ismeretlen szerző: Kodály: *Hány János hőstettei*. In: Breuer: i. m.: 250–251.

⁷³ Dr. W. Kemp: *Hány János a színpadon. Nagy siker Aachenben*. In: Breuer: i. m.: 252.

d) Torz önkép: énkép és énidealkép szétválaszthatatlan egységgé olvadt – az önkritika teljes vagy részleges hiánya.

A hetvenkedő katonák egyes elemzett típusainál tehát megállapítható, hogy vannak közös jellemvonásaik, melyek függetlenül kortól és irodalmi regisztertől az összes itt elemzett alaknál megvannak.

Olvasatom szerint a hetvenkedő katona tipológiai elemzésekora arra a következtetésre juthatunk, hogy a *hetvenkedés minden esetben paródia*. Ennek alapján *kétféle* paródiáról beszélhetünk: magának a hetvenkedő *jellemének* paródiájáról (non-reflexív vagy jellemparódia) illetve a hetvenkedés *mint attitűd* paródiájáról (önreflexív vagy típusparódia).

Jellemparódiáról akkor beszélünk, amikor magát a hetvenkedőt teszi nevetségessé a szöveg: Pyrgopolinices, a *franc archer*, Hány, Don García, Dorante, Lelio, Hlesztakov tartozik ide. Velük szemben Lukianosz történetmondója, a 16. századi „pajkos diák”, s talán Műnchhausen felhasználják a hetvenkedés alapvető elemeit, s reflektálnak az általuk mondottakra. A csoportosítás eme lehetőségeit alkalmazva vajon hogyan lehetne a 20. századi cseh irodalom egyik – ily módon hagyományörző – alakját meghatározni? A következő fejezet ezzel a kérdéssel foglalkozik.

IV. Hrabal hetvenkedői

„Ha az ember egy kicsit jobban körülnéz, hát akkor jóformán csak olyan embert lát, akik összekeverik azt, amik lenni szeretnének, azzal, amik” – hangzik el a kijelentés Hrabal *Szélhámosok* című novellájában⁷⁴ a „híres operettszínházi szólista” és a „legnagyobb sztorikat megörökítő, befutott” riporter leleplezéseként a fehér borbélyruhájában egyébként magát is orvosnak játszó borbély szájából.

Ugyanebben a kötetben (*Tükrök árulása*) szerepel a *Műnchhausen* című elbeszélés, amely címében is utalva az elődre, egy fennhéjázó – mindazonáltal szórakoztató – papírbálázót állít a történet középpontjába. Ám nemcsak a főszereplő, Haňta jellemparódiája a mű, hanem, mondhatni, gunyoros ábrázolása hiszékeny, mert hinni akaró környezetének is.⁷⁵ Haňta önbecsülését nem zavarja, ha az emberek nem irigykednek rá; számára az a fontos, hogy ő gondolja úgy; irigylésre méltó nyelvtudással rendelkezik. Érdekes hasonlóság, hogy akárcsak Garainál, itt is megjelenik egy hitetlenkedő-kétkelő „tüsszentő diák”: a novella-beli *pénztárosnő* az egyre hihetlenebb történetekre egyre nagyobb tüsszentséssel reagál. S Haňta földhözragadt környezetére az is elmondható, mint a Hlesztakovot revizornak tekintő falubeliekre: a képtelen történetek megszületnek, de „[...] csak magáért a hazugságért, mert a környezet az adott pillanatban ezt várja és fogadja el tőle.”⁷⁶ Miről van szó tehát? A hetvenkedés mint szórakoztatás a „*kívánt igényeknek megfelelően*” jelenne meg? Ezek szerint Haňta, mielőst megtalálta azokat az embereket, akik effajta igénnyel – a „képtelen

⁷⁴ Bohumil Hrabal: *Szélhámosok*. In: uő: *Tükrök árulása*. Európa, Budapest, 1995, 106.

⁷⁵ „Han'ta élvezte ezt, élvezte azt az érzést, amiért az emberek irigykednek az emberre, amiért tud valamit.” Lásd Hrabal: *Műnchhausen*. In: uő: i. m.: 198.

⁷⁶ Bakcsi: i. m.: 278.

történetek hallgatása” (mint kellemes időtöltés) igényével – lépnek fel, igyekeznek minél tökéletesebben kielégíteni? Úgy vélem, igen.

S ha így van, akkor ez mennyire „törvényszerű” más hetvenkedőknél? Véleményem szerint ez a fajta kielégülés általános és inverz. Arról szó volt már, hogy a hetvenkedőnek lételeme a társaság, de ez megfordítva is igaz: a környezet olyan (szellemi) kívánalmakkal lép fel, amelyeket csak egy szóferdítő-nagyzoló képes – elvben – megvalósítani: „Pyrgopolinices” szüksége van „Artotrogusra”, de „Artotrogus” sem boldogulhat „Pyrgopolinices” nélkül.⁷⁷ Mert a környezet – a kisemberek⁷⁸ hrabali világa – egyik sajátossága, hogy ámulni és álmodozni szeret: ehhez nyújt segítséget a falu vagy a kisváros néhány exhibicionista lakója. A hrabali sajátosságokra még később visszatérek.

Pepin, mint már szó volt róla, többször, többféleképpen bukkan fel az egyes Hrabal művekben. Időrendben talán első megjelenése lehet az *Agg Werther szenvedései* című, 1946-os monológ, melynek szövegét állítólag Pepin diktálta Hrabalnak⁷⁹ és amely szöveg 1964-re alakul át *Táncórák idősebbeknek és haladóknak* címmel írt elbeszéléssé. Pepin megszólal a *Baltisberger úr halála* című korai elbeszélésben is; a *Januári elbeszélés* és a *Februári elbeszélés* pepini szövegelvelei pedig a későbbi *Díszgyász* és a *Sörgyári capriccio* vagy *A városka, ahol megállt az idő* soraiban köszönnek vissza. A *Skizofrén evangélium* címet viselő novella mottójában pedig maga a szerző jelöli meg ihletőjét: „hetvenéves Múzsámnak, Pepin bácsinak ajánlom”.⁸⁰ Pepin a *Protokoll avagy hozzászólás a reneszánszhoz Josef bácsikám lejegyzésében* címmel írt kis történetben szólal meg meg; alakja minden előforduláskor különbözőképpen módosul.

⁷⁷ Ide kívánczik egy a Cervantes-hősről való megjegyzés is: úgy véljük, Don Quijote is a hetvenkedő toposz megjelenéseinek egyike: „[...] Gondold csak meg, hogy nekem, – pedig könyveket írtak, nyomtattak ki rólam, és híres vagyok a fegyverviselésben, tetteimben udvarias, a fejedelmek kegyeltje, és epednek értem a szüzek – végre midőn bátor hőstetteimért pálmákat, diadalt s méltán megérdemelt koszorúkat reméltem, íme ma reggel azt kellett megérem, hogy okatlan, mocskos barmok patái alá kerüljek. [...]” In: Miguel de Saavedra Cervantes: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971.; Bognár Tas elemzése szerint: „Don Quijote nem tudja, helyesebben nem akarja tudni (!), hogy az o esetében az ábránd és a valóság közötti távolság már leküzdhetetlen, hogy az o valóságos helyzete, kora és külseje, fizikai állapota valamint a magáról képzelte vagy tudni akart kép között hatalmas különbség van. [...] Mindazt hát, amire szüksége van, megteremtí magának. Pusztán a képzelete segítségével. Az elképzeltet azután tudatosan is valóságosnak tartja, s eszerint cselekszik.” Lásd Bognár Tas: *Cervantes: Don Quijote*. In: uő: *Elemzések a gyermek- és ifjúsági irodalom körében. Regények, meseregények*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993, 21.

⁷⁸ A kisember nem is túl jó kifejezés; e sorok írója egyetért Berkes Tamással, aki így árnyalja a kisember kifejezés jelentését: „[...] sántít a kifejezés, Hrabal szereplői a közönséges jelenetek egyetemesen groteszk, kaotikus világában ugyanolyan tulajdonságok alapkomponeit hordozzák magukban, mint Faust. [...] A perifériára szoruló ember nem torzult el, csak elesettségét kompenzálja játékkal, fantáziálással, hazudozással”. Berkes Tamás: A hetvenes évek cseh prózájának történetéből. *Tiszatáj* 1983/7. 74.

⁷⁹ V.ö. Milan Jankovics: *Előszó. Hrabal útja a tiltott határán*. In: Bohumil Hrabal: *Skizofrén evangélium*. Kalligram, Pozsony, 1996, 10.

⁸⁰ Bohumil Hrabal: *Skizofrén evangélium*. In: Hrabal: i. m.: 214. Lásd továbbá a szerző, Hrabal, Pepinre vonatkozó szellemes kijelentését: „ő volt az én malátafőzőnek és cipésznek álcázott Múzsám”. In: Bohumil Hrabal – Szigeti László: *Zsebcselek*. Kalligram, Pozsony, 1992, 23.

A megjelenítések közül egyedül a *Táncórák* előadójáról nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy valóban Pepin meséli-e a történeteket. Csak sejtethetjük, hiszen az egyes utalások félreismerhetetlenül a már ismert művek alakjaihoz és motívumaihoz kapcsolódnak, mint akkor például, amikor Pepin önnön cipészességét dicséri: „[...] olyan ez a két kéz, mint a sebészeké és orvosoké, egy cipész keze mindig finom [...]”,⁸¹ más művekben Pepin által sokszor csodált Hans Albers neve is előfordul,⁸² Hrabal narrátora később a *Házimurik*ban panaszkozik Bondy, a költő viselkedésére a *Táncórák*ban, az esetre közvetett módon, mégpedig az „unokaöcsém”-mel megesett történettel utal; ami a retrospektív művek rokoni kapcsolatainak emlegetéseivel fordul elő. A *Házimurik*ban egyébiránt újból megjelenik az öreg táncosnár, nem hazudtolva meg önmagát: „és a kislány azt mondta, hogy Pepin bácsi a gáton megint előadást fog tartani a vele egykorú lányoknak a nemi egészségtanról, hogy ma ismertetni fogja Batista úr tanulmányát. [...] És Pepin bácsi mosolygott, és amikor a kislány gyöngéden megfogta a kezét, azt mondta: [...] Látjátok, megint bajnok vagyok. És miért? Mert osztrák iskolám van, és a világ legszebb hadseregében szolgáltam, és a császárral barátkoztam. [...]”⁸³ Mindezek mellett a történetmondás aspektusa is a nagyoló Pepin előadásmódjára emlékeztet: a kisasszonyok körében, különféle mulatságos és kevésbé mulatságos eseteket előadó, csak immár hetvenéves öregúr emlékszik vissza a kisváros múltjára, arra a kisvárosra, hol a novella idejében „már örökre megállt az idő”. De további, talán nagyobb súlyú bizonyítékkal szolgálhat a szerző egy vallomása, amelyben a tárgyalt novella kapcsán Pepint emlegeti.⁸⁴

Az egyes „Pepin-műveket” meg kell különböztetnünk egyfelől a történet elmondásának körülményei, másfelől – némely esetben – tartalmi vonatkozások szerint. Az egyik csoport ily módon olyan történeteket határol, amelyek én-történetek: egyes szám harmadik személyben íródtak, s önreflexió nem cáfolja illetve erősíti meg az elmondottakat: ez a *Táncórák* történetmondójának aspektusbeli megközelítése. Különbözik a *sörgyári tetralógiától*, illetve a *Protokolltól* abban is, hogy reflexió, s ezáltal objektiváció híján valójában egy müncheni életrajz olvasható, amelyben a történet igazságtartalmát senki nem jogosult megkérdőjelezni vagy valamilyen szintig kétségbe vonni. Magából a szituációból következik ez; a *Táncórák idősebbeknek és haladóknak* egy „mester” (vagy: a mester) tapasztalataira alapozott életbölcsekségeket (is) tartalmaz. A különös történetekre itt jellemző legkevésbé a katonai sikerek ecsetelése; sokkal inkább a nők általi rajongás, szellemi és testi erőnlét, hősiesség és népszerűség elevenedik meg „Pepin” visszaemlékezéseiben.⁸⁵ Álljon itt néhány, egyelőre kommentárok nélküli példa a táncosnárakat oktató Pepin szájhösködéseire:

⁸¹ Hrabal: *Táncórák*... 10.

⁸² Uo.: 56.

⁸³ Uő: *Házimurik*. Európa, Budapest, 1996, 190.

⁸⁴ „Sdíím s Cernyševskym názor, že každý clovek je geniální ale zpravidla leží ladem. Ta veta platí obzvláště o mém stryici Pepinovi, který více ne před petatřiceti let k nám přijel na ctnáctidenní návštěvu, ale od té dob je u nás naporád a více než čtvrt století bavil celé mesto svym potrhlym jednáním, svymi excentrickými tanci.” (Kiemelés tőlem. B. B.) Bohumil Hrabal: *Kommentáre. Tanecní hodiny pro starší a pokročilé*. In: uő: *Kafkárna. Sebrané spisy Bohumila Hrabala*. Pražská Imaginace, Praha, 1994, 444.

⁸⁵ A narrátort természetesen csak fenntartásokkal tudjuk Pepinnek szólítani. Erre vonatkozóan lásd az 5. lábjegyzetben közöltek. – Mivel itt is régen volt kalandok egy kisebb közönség előtti felelevenítéséről

1. „[...] Sokan összetévesztettek a futballbírákkal vagy a filmszínészekkel, noha sohasem futballoztam, és ha futballoztam is, hát csak úgy, tréfából, Mozart és Goethe sem futballozott kérem, a császár sem [...]”⁸⁶

2. „[...] Csakhogy én szerettem a tükör előtt álldogálni, csak úgy ámuldoztam, hogy milyen jól áll nekem az egyenruha, mintha maga a nap ment volna spacírozni [...]”⁸⁷

3. „[...] Belőlem frájttert csináltak, de én nem akartam elfogadni, az embert akkor örökösen patulba meg őrségre küldik [...]”⁸⁸ stb.

A hetvenkedés konzekvens utalásai ezek; az előző fejezet összefoglalásakor taglalt hetvenkedési attribútumok közül kifejezetten az 1., a 4., az 5.b, a 6., a 7. és a 8. számmal jelölt vonatkoztatható rá. A 2. (egzotikumot jelentő idegenség) csak részben jelenik meg (amennyiben bár családtag, idegenként viselkedik a családban, de mindig vendég, – s a város vendége – maradt). Gazdagságával (3. pont) nem kérkedik, inkább azzal, hogy szegénysége ellenére „önnön csáberejével és udvariasságával” vagy szakértelmével mennyi nőt le tudott venni a lábáról.

A *Tetralógia* darabjaiban Pepint egy egészen más aspektusból ismerhetjük meg, mint a *Táncórákban*. Ezekben a művekben Pepin *szórakoztat* elsősorban; jó kedvre deríti a család tagjait s a városiakat, a polgárok is odaadóan figyelik. Felfigyelnek rá, ha az utcán megy: „[...] az emberek összefutottak a bácsi körül, kezüket nyújtogatták, és ő mindenkinek meg-
rázta a jobbját, az emberek mosolyogtak a bácsira, veregették a hátát [...] és [...] kérdésekkel halmozták el [...]”⁸⁹ Körülveszik: „és mindenki üdvözölte a bácsit, és minden ablakon kinéz-
ző tudni akarta, hogy melyik bárban vannak a legszebb hölgyek, és mindenki megcsodálta a bácsi tengerészsapkáját”⁹⁰ De meg is invitálják magukhoz, hogy szórakoztassa őket: „és az emberek meghívták magukhoz, bemutatták neki a lányukat és a feleségüket, mert minden polgárnak szüksége volt egy kis bolondozásra, csak hogy nem értett hozzá, így aztán mindegyikük helyett Pepin bácsi csinálta, és az emberek hálásak voltak neki ezért”⁹¹

A *Díszgász* című kötet egyik fejezetében Pepin és a pincérnök párbeszéde mellett a narrátor az elhangzottak talmi voltát hangsúlyozza: „a pincérnök abbahagyta a színlelt verekedést, hogy kinek legyen esküvője Pepin bácsival, s most ott álltak Pepin bácsi fölött, [...] és a hamis hangok folytatták a játékot [...]”⁹² Itt látható, hogy a tetralógia darabjai inkább a korabeli város hiszékenységéről és önvilágámtásáról szólnak, mintsem Pepin karikatúrájáról. A bácsi nem tehet arról, hogy azt végzi el, amit várnak tőle. S a kisváros igényeinek tökéletesen megfelel a nagy anekdotázó-hetvenkedő figura, a város díszvendége. Pepinnel a bolondját járatják, de tudják és érzékelik is mindannyian, hogy jobb hangulatot teremtett, mint amilyen az Pepin fellépése előtt volt.

olvashatunk, a társaságot történetekkel szórakoztató hetvenkedő képe – Hány, Münchenhausen – asszociálódhat a befogadóban. Pepin ártalmatlan szórakoztató, mint *Hány*, s veszélyes szókimondó, mint *Münchenhausen*.

⁸⁶ Hrabal: *Táncórák...* 22.

⁸⁷ Uo.: 45.

⁸⁸ Uo.: 38–39.

⁸⁹ Uo.: 18.

⁹⁰ Uo.: 49.

⁹¹ Kiemelés tőlem. – B.B.; Hrabal: *Díszgász*. 50.

⁹² Uo.: 67.

A közönség ismét szórakozásra vágyik és Pepin szolgálatkésznek mutatkozik.

A *pábitelé* magyarra nehezen fordítható, Hrabal által kitalált szó: átámítás, önvilág-ámítás, átlényegítés szavakkal magyarul, az átámítókat pedig néhol „hőborgóknak” (Zádor András), vagy álomkovácsoknak (G. Kovács László). „A cseh szó – fejtegeti Bojtár Endre – a hamisítást jelentő pa- képzőn alapszik (például delat – csinálni, padelat – hamisítani), de óhatatlanul ide társulnak a „vonzani, csábítani, hívogatni” jelentésű vábí, vábení, és a „szemfényveszteni” jelentésű mámi, mámení szóbokrai is.”⁹³ Mint már említettük, a kisemberek világaként szokták Hrabal írói világát leírni. Ám ez azoké a kisembereké, akik úgy képesek átvészelni akár az eseménytelen kisvárosi életet, akár a háború borzalmaival vagy a szocializmus okozta megpróbáltatásokat, hogy közben maguk körül egy idilli kis világot teremtenek, ahol önmaguk játsszák a leghősiesebb szerepeket – miközben tudva tudják, hogy mindez csupán illúzió. Képzletvilággal egészül ki az élet, s így lesz érvénye a már-már szállóigévé lett hrabali mondásnak: „Közép-Európában élni tragédia, sőt, még ennél is több: komédia”. Pepin és Han'ta nem csupán a pusztán önmagukat reklámozó és ezáltal sokszor érvényesülni vágyó hetvenkedőkhöz tartoznak: a pábitelé tökéletesítéséhez járulnak hozzá azzal, hogy állandó szövegeléseikkel a valótól távolítják el hallgatóságait – és önmagukat is. Nemcsak a közönség, de ők is tudják a képzelet megfoghatatlanságát – s egyben a mese (vagy ha tetszik, a költészet) teremtésének varázsát is: „amikor magunkra maradtunk a villamosmegállóban, Pepin bácsi kijelentette: – Örömet szereztünk szegényeknek, jó kis színházat játszottunk nekik, nem gondolod?”⁹⁴

V. Összefoglalás

A dolgozat egy szociálpszichológiai, majd egy vázlatos irodalomtörténeti áttekintésben próbálta bemutatni a hetvenkedő katona toposzának kontinuitását a hetvenkedés általános pszichológiai és szociálpszichológiai okainak bemutatásával, illetve az egyes reprezentatív irodalmi alakok jellemvizsgálásával. Mindezek összefoglalásaként nyolc pontban megállapítottuk a toposz legjellemzőbb attribútumait, s ehhez kapcsolódva kiindulási figuránk, Pepin bácsi nagyolásának jellegzetességeit kíséreltük meg körvonalazni. Pepin sokszor, sokféleképpen bukkan fel, de mindig azonos (torz) önképpel rendelkezik; Pepin bácsi, az „infantilis életszakértő”⁹⁵ differenciált megjelenései tehát értelmezhetők úgy, mint a permanens *miles gloriosus* tipológikus egyezésen alapuló, huszadik századi irodalmi megfelelései. Az „általános” Pepin az elemzett tipológiai attribútumok legtöbbszörrel rendelkezik; talán nála markánsabban jelenik meg hallgatóság igénylése és a (színházi) játék hangsúlyozása; alakjában Hrabal mintegy összegzi írói életfilozófiáját, benne az önvilágámítás életmentő s -átalakító tényezőinek: az irónia és önirónia (a prágai irónia), valamint a fantázia fontosságát.

⁹³ Bojtár Endre: *Hogyan lesz valakiből a szocializmus realistája?* In: uő: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa? Századvég*, Budapest, MCMXXCIII, 135.

⁹⁴ Bohumil Hrabal: *Februári elbeszélés*. In: uő: *Táncórak idősebbeknek és haladóknak*. 236.

⁹⁵ Karen von Kunes: Bohumil Hrabal: „La chevelure sacrifice”. *World Literature Today* 1988/4. 684.